

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 332.2

ІНДИКАТОРИ ПЕРСПЕКТИВНИХ АГРАРНИХ І ЗЕМЕЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

В.М. Будзяк

доктор економічних наук, професор

заступник директора з наукової роботи та інноваційного розвитку

Інститут агроекології і природокористування НААН

О.С. Будзяк

доктор економічних наук, професор

завідувач кафедри екології та економіки землекористування

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України

Проведено оцінку стану аграрного сектора економіки України для визначення рівня розвитку сільського господарства. Запропоновано критерії і показники реалізації нагальних аграрних і земельних перетворень. Визначено потребу в перегляді базових напрямів реформування агросфери, зокрема, необхідно до вже існуючих додати напрями, обумовлені нагальними викликами, наприклад, загостренням глобального потепління або потребою розвитку сільських територій тощо.

Ключові слова: *земельні перетворення, індикатори, земельна реформа.*

Тривале реформування земельних та аграрних відносин потребує уточнення як окремих напрямів такого реформування, так і загального прискорення щодо завершення реалізації базових завдань власне реформ. Зважаючи на надмірну тривалість реформування аграрного сектора економіки та на сучасні виклики, обумовлені, насамперед, безпекою країни, необхідно не лише реалізувати базові, але й виконати нові завдання згідно з вимогами часу. До того ж слід врахувати вже допущені помилки та прорахунки. Уточнення цілей і завдань реформування аграрних і земельних відносин необхідно узгоджувати із вибором нових критеріїв та індикаторів. Крім того, ці індикатори повинні формуватися на цілях і завданнях як аграрних, так і земельних перетворень.

Більшістю науковців були досліджені лише окремі перспективні напрями аграрних перетворень [1, 2]. Але як відомо, домінуючим напрямом подальшого реформування земельних і аграрних відносин є запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення [3]. Зокрема, детально розглядаються проблеми та застереження, які супроводжуватимуть ринок земель [4]. Також науковцями розглядаються і регіональні особливості розвитку ринку земель [5]. Значно менше уваги приділено організаційно-екологічним заходам, у т. ч. і заходам з охорони земель різних категорій [6]. Фактично всі організаційні заходи вивчалися в рамках інституціональних та законодавчих змін [7]. По-

ряд із тим відсутні праці щодо обґрунтування власне індикаторів аграрних перетворень. Натомість, переважно, були напрацьовані роботи з розробки індикаторів управління земельними ресурсами [8].

Основною метою статті є обґрунтування критеріїв та індикаторів перспективних аграрних перетворень та земельних реформувань.

Сучасний стан аграрного сектора економіки не повною мірою вирішує головне питання, а саме — досягнення продовольчої безпеки країни. Відносно зростання експорту сільськогосподарської продукції та відповідних валютних надходжень в бюджет країни за останні роки лише доводить перспективність розвитку цього сегмента економіки. Нині споживання населенням більшості видів сільськогосподарських культур є не просто низьким, а навіть нижчим за встановлені раціональні норми споживання, особливо щодо молока, м'яса і м'ясопродуктів.

Згідно зі статистичними даними, у 2014 р. в загальній структурі сільськогосподарського виробництва найбільшу частку становило виробництво продукції рослинництва (70,7%), з домінуванням виробництва зернових та зернових бобових культур (26,9%) у її складі. Відповідно у структурі продукції тваринництва домінувало виробництво м'яса птиці та худоби (13,5%). В експорті продукції рослинництва переважали зернові культури (39,3%) та насіння і плоди олійних культур (10,1%). Все це породило нові та продовжує загострювати вже давно

існуючі проблеми як сільськогосподарського землекористування, так і сільськогосподарського виробництва.

Тому подальший розвиток аграрного комплексу не можливий без вирішення низки актуальних питань, серед яких першочерговим є питання занепаду тваринницької галузі. Про гостроту цієї проблеми свідчить надзвичайно низький рівень поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) та інших тварин (табл. 1).

Індикаторами розв'язання цієї проблеми повинні стати такі здобутки: значне збільшення поголів'я ВРХ, насамперед в особистих селянських господарствах; зростання різноманітності вирощуваних видів свійських тварин; встановлення паритету між фінансовою підтримкою з боку держави галузі рослинництва і тваринництва; рівномірний розвиток тваринницької галузі у різних формах господарювання; врахування кліматичних, трудових та історичних передумов щодо розвитку тваринницької галузі.

Не менш важливим для розвитку сільськогосподарського виробництва і землекористування є урізноманітнення вирощуваних сільськогосподарських культур. Необхідно позбутися домінування одного виду культур на

окремо взятій території, наприклад зернових сільгоспкультур (табл. 2).

Індикаторами розв'язання цієї проблеми є дотримання таких імперативів: оптимізація структури посівних площ та забезпечення їхньої відповідності до природних умов і умов збереження родючості ґрунтів; законодавче і фінансове забезпечення науково обґрунтованого застосування сівозмін у різних, насамперед крупних недержавних структурах господарювання (агрохолдингах); обмежене науково-нормоване вирощування виснажливих для ґрунту сільгоспкультур, насамперед соняшнику та ріпаку.

Внаслідок глобальних кліматичних змін виникла проблема адаптації сільськогосподарського виробництва до нових природних умов. Індикаторами реалізації адаптаційних заходів у сільськогосподарському виробництві повинні стати такі напрями діяльності: зонування територій за критеріями придатності для вирощування відповідних видів сільськогосподарських культур; оцінка ризиків вирощування певних видів сільськогосподарських культур у нових природно-кліматичних умовах; обґрунтування кількісного та видового складу вирощуваних сільськогосподарських культур, які мають

Таблиця 1

Поголів'я худоби та птиці, тис. голів

Роки	Велика рогата худоба	Свині	Вівці і кози	Коні	Птиця
1940	10996	9186	7325	4674	–
1960	17632	18194	10631	1840	129,6
1980	25368	19783	9051	837	233,6
1990	24623	19427	8419	738	246,1
2000	9424	7652	1875	701	123,7
2010	4494	7960	1732	414	203,8
2014	3884	7351	1371	317	213,3

Джерело: сформовано автором на основі даних статистичного щорічника України за 2014 рік.

Таблиця 2

Посівні площі сільгоспкультур, тис. га

Роки	Загальна площа	Зернові культури	Технічні культури	Картопля і овоче-баштанні культури	Кормові культури
1990	32406	14583 (45%)	3751 (6,4%)	2073 (6,4%)	11999 (37%)
2000	27173	13646 (50%)	4187 (15,4%)	2277 (8,4%)	7063 (25,9%)
2010	26952	15090 (55%)	7296 (27,1%)	1967 (7,3%)	2599 (9,6%)
2014	27239	14801 (54,3%)	8437 (30,9%)	1900 (6,9%)	2101 (7,7%)

Джерело: сформовано автором на основі даних статистичного щорічника України за 2014 р.

здатність поглинати надмірну кількість парникових газів, насамперед вуглекислого газу з атмосфери; обґрунтування нових підходів до вирощування сільгоспкультур за глобального потепління.

Глобальні кліматичні змінами посилює проблема надмірної хімізації сільського господарства. Вирішення цього складного питання можливе, насамперед, завдяки розвитку науково обґрунтованих напрямів екологізації як сільськогосподарського виробництва, так і сільськогосподарського землекористування. Індикаторами розв'язання цієї проблеми повинні стати такі параметри: збільшення обсягів та урізноманітнення напрямів органічного виробництва до середніх європейських показників; збільшення обсягів та напрямів охорони і відтворення родючості ґрунтів оптимізація протиерозійної організації території; обґрунтування та реалізація протидеградаційних заходів на регіональному та локальному рівнях; повний перехід на європейські та міжнародні стандарти якості сільськогосподарської продукції та екологічності використовуваних технологій у виробництві сільгосппродукції.

Досягнення цілей та виконання завдань, про які йшлося вище, не можливе без відповідного технічного та фінансового забезпечення всіх господарств, що вирощують сільськогосподарську продукцію. Однак, слід наголосити, рівень як технічного, так і фінансового за-

безпечення цих потреб за останні роки не лише не збільшується, а навпаки, зменшується (табл. 3 і 4).

Так, індикаторами технічного забезпечення високоефективного сільськогосподарського виробництва повинні стати такі якісні зміни: суттєве зменшення рівня технічного зношення основних засобів; істотне підвищення рівня інновацій у сільськогосподарське виробництво; максимальне забезпечення технікою та технічними засобами сільськогосподарських виробників; максимальна механізація та автоматизація виробничих процесів.

Натомість індикаторами фінансового забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва і землекористування повинні бути такі величини: досягнення показників середньоєвропейського рівня рентабельності вирощування відповідних видів сільськогосподарських культур; оптимізація джерел фінансування інноваційних напрямів сільськогосподарського землекористування, сільгоспвиробництва та видів сільськогосподарської продукції; максимальний рівень державної підтримки розвитку пріоритетних напрямів сільськогосподарського виробництва і землекористування; істотне зростання обсягів залучення іноземних та приватних інвестицій у сільськогосподарське виробництво і землекористування; істотне збільшення рівня оплати праці та матеріального заохочення сільгосппрацівників.

Таблиця 3

Кількість сільськогосподарської техніки у сільгосп підприємствах, одиниць

Види техніки	2012	2013	2014
Трактори	144947	140541	130811
Вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі	100890	96112	87307
Зернозбиральні комбайни	31158	29364	27196
Кукурудозбиральні комбайни	2114	1995	1784
Бурякозбиральні машини	3556	3036	2747
Сівалки всіх видів	71182	69481	65596
Жатки валкові	14417	14255	13485

Джерело: сформовано автором на основі даних статистичного щорічника України за 2015 р.

Таблиця 4

Обсяги інвестування сільського господарства та мисливства, млн грн

Види інвестицій	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Капітальні інвестиції	19086	18640	18796
Прямі іноземні інвестиції*	736,3	728,8	776,9

Примітка: *сільське, лісове та рибне господарства, у млн дол. США.

Джерело: сформовано автором на основі даних статистичного щорічника «Сільське господарство України 2015».

Важливо на базі сучасних пріоритетів сільськогосподарського виробництва і землекористування розв'язати проблему розвитку сільських територій. Індикаторами вирішення цього питання повинні стати такі здобутки: максимальна зайнятість сільського населення; максимальні обсяги залучених коштів у розвиток сільської інфраструктури; необхідні обсяги та напрями фінансування побутових, медичних, освітянських та інших потреб сільського населення; максимальні обсяги фінансування екологічних та оздоровчих проектів на базі відповідних сільських (селищних) рад; максимальне сприяння розвитку сільських ремесел; досягнення науково обґрунтованого рівня фактичного споживання сільгосппродукції на одну особу.

Одночасно слід розв'язувати проблему підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і землекористування. Індикаторами вирішення цього питання є такі параметри: істотне підвищення продуктивності праці в тваринництві і рослинництві; максимальна прибутковість організаційно-правових форм господарювання; оптимізація обсягів та структури експорту сільськогосподарської продукції; істотне збільшення обсягів валової доданої вартості, отриманої у тваринництві та

рослинництві; суттєве збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Необхідно детальніше вирішувати й інші важливі питання, зокрема: переглянути роль і місце існуючих в земельних відносинах обмежень та обтяжень; сформувати прозору та ефективну систему управління земельними ресурсами та землекористуванням; удосконалити систему моніторингу та ведення кадастрового обліку земель; обґрунтувати напрями та механізми екологізації землекористування та охорони земель; запропонувати нову об'єктивну систему оцінювання земель і земельних ресурсів тощо.

Загалом, аграрні та земельні перетворення можна згрупувати у сім основних блоків (рис. 1).

Перший блок — «Розвиток інфраструктури аграрного сектора економіки». Цей блок налічує такі напрями: створення регіональних ринків збуту сільгосппродукції; розвиток електронних форм торгівлі сільгосппродукцією; розроблення засад інституціонального забезпечення розвитку агропромислового комплексу; обґрунтування заходів з підвищення конкурентоспроможності сільгоспвиробників; розроблення напрямів щодо виходу на внутрішні та зовнішні сільськогосподарські і продовольчі

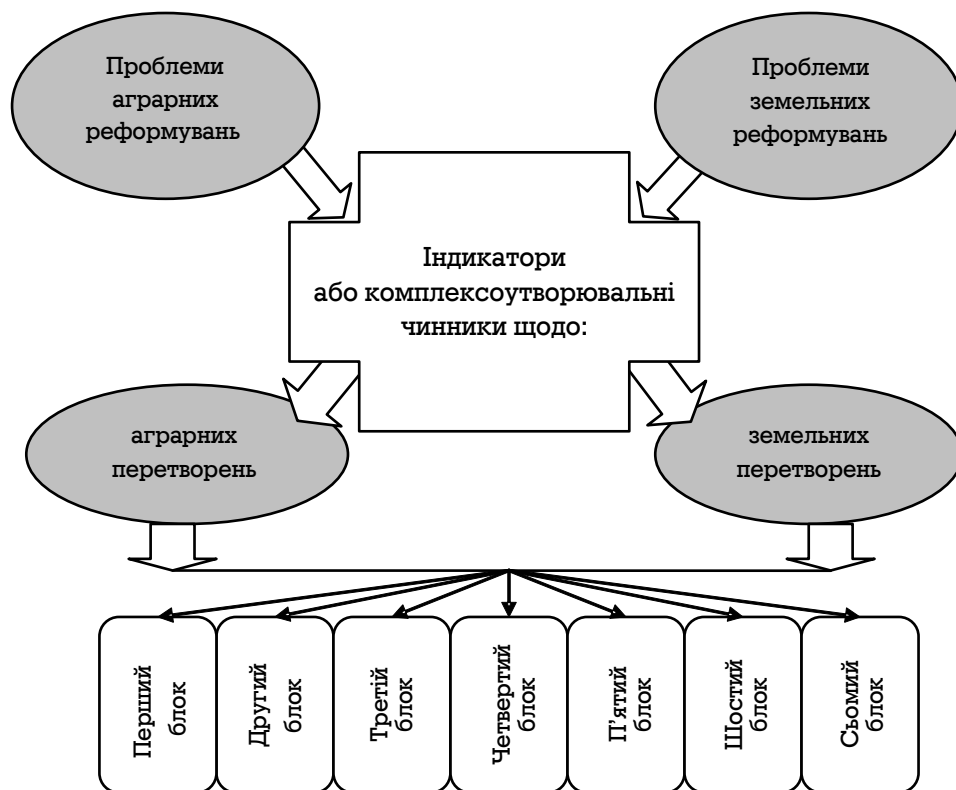

Рис. 1. Перспективні аграрні та земельні перетворення

ринки; удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку агропромислового комплексу України; розвиток прозорої обліково-кадастрової та реєстраційної системи; розвиток ринку земель.

Другий блок — «Удосконалення цінової та кредитної політики в агропромисловому комплексі». У цьому блоці можна виділити необхідність виконання таких завдань: забезпечення паритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію; обґрунтування ринкової ціни на сільськогосподарську продукцію; визначення ринкової ціни на землі сільськогосподарського призначення; розроблення механізмів кредитно-грошової підтримки сільгоспвиробників; оптимізація оподаткування сільгоспвиробників, землекористувачів і землевласників; обґрунтування доцільності створення Земельного банку (банків).

Третій блок — «Державна підтримка розвитку агропромислового комплексу» повинен базуватися на пріоритетності: сприяння розвитку підприємницьких структур та конкуренції в агропромисловому комплексі; реалізації державних програм підтримки розвитку та виробництва (вирощування) певних галузей аграрного комплексу України і деяких видів сільськогосподарської продукції; розроблення і реалізації державних програм щодо підтримки та захисту вітчизняних сільгоспвиробників; вироблення моделі ефективного управління сільськогосподарським виробництвом; вироблення моделі щодо ефективного управління земельними, водними та лісовими ресурсами в агросфері; обґрунтування стратегічних напрямів щодо забезпечення продовольчої безпеки України.

Четвертий блок — «Розвиток сільських територій», передбачає: обґрунтування напрямів ефективного залучення коштів на розвиток сільських територій з боку організаційно-правових форм господарювання, міжнародних та державних інституцій; обґрунтування програм розвитку сільських територій з урахуванням регіональної специфіки; сприяння розвитку сільських ремесел та сільської культури; збереження сільських звичаїв та традицій; покращення інфраструктури сільських територій; розвиток об'єднаних сільських територіальних громад.

П'ятий блок — «Збалансування розвитку організаційно-правових форм господарювання» повинен базуватися на засадах: реальної підтримки розвитку фермерських господарств; сприяння консолідації земель; регулювання розвитку крупних форм господарювання, насамперед агрохолдингів; розроблення заходів з розвитку кооперативних форм господарювання;

регулювання розвитку особистих селянських господарств; оптимізації землекористувань з урахуванням регіональних особливостей; врегулювання орендних відносин у агропромисловому комплексі України.

Шостий блок — «Екологізація сільськогосподарського виробництва і землекористування» налічує такі аспекти: розроблення практичних механізмів реалізації принципів екологічно збалансованого розвитку суспільства в аграрному секторі економіки; розвиток органічного землеробства; розроблення заходів з охорони земель на регіональному і місцевому рівнях; розроблення заходів зі збереження та відтворення родючості ґрунтів; впровадження протиерозійних та протидеградаційних заходів; здійснення моніторингу земель та агроландшафтів; впровадження оптимальних сівозмін.

Останній сьомий блок — «Врахування глобальних кліматичних змін у сільському господарстві» повинен базуватися на таких імперативах: уточненні територій ризикованого сільськогосподарського виробництва; здійсненні районування територій за агрокліматичними показниками; оптимізації способів вирощування сільгоспкультур та їх видів; розробленні заходів із запобігання негативним кліматичним змінам або їх згладжування; обґрунтування напрямів адаптації сільського господарства до глобального потепління; проведенні районування території з метою визначення рівня її придатності до сільськогосподарського виробництва.

ВИСНОВКИ

Для успішного реформування аграрних та земельних відносин потрібно: по-перше, об'єктивно оцінити стан аграрного сектора економіки України, насамперед визначити рівень розвитку сільського господарства, а по-друге, розробити нові та уточнити існуючі критерії і показники власне реалізації нагальних аграрних і земельних перетворень. Також потребують перегляду базові напрями реформування агросфери, зокрема, необхідно до вже існуючих додати напрями, обумовленні нагальними викликами, наприклад, загостренням глобального потепління або потребою розвитку сільських територій тощо. До першочергових напрямів подальших аграрних і земельних реформувань слід віднести і проблеми реабілітації територій, де нині ведуться військові дії, та територій зони відчуження навколо Чорнобильської АЕС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Майовець Є.Й.* Аграрне підприємництво в Україні: монографія / Є.Й. Майовець — Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. — 428 с.

2. Шустікова Н.О. Умови розвитку ринку землі / Н.О. Шустікова // Аграрний вісник Причорномор'я / 2009. — Вип. 51. — С. 44–49.
3. Саблук П.Т. Земля має стати селянським капіталом / П.Т. Саблук // Землевпорядний вісник. — 2011. — № 5. — С. 2–3.
4. Терещук С. За ринком землі — доля країни / С. Терещук // Голос України. — 2011. — № 61. — С. 5.
5. Бутко М.П. Регіональні особливості формування ринку землі в Україні / М.П. Бутко // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 87–89.
6. Русан В.М. Система організаційно-економічних заходів щодо охорони сільськогосподарських земель / В.М. Русан // Економіка АПК і природокористування: вісн. ХНАУ. — 2009. — № 13. — С. 127–135.
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт — К., 2000. — 190 с.
8. Попов А.С. Індикатори системи управління земельними ресурсами [Електронний ресурс] / А.С. Попов. — Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>

УДК 504.062.2 (477)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ» ТА «СІЛЬСЬКИЙ РЕГІОН»

Л.М. Грановська

*доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри сільськогосподарських меліорацій
та економіки природокористування*

К.С. Нижеголенко

аспірант

Херсонський державний аграрний університет

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення категорій «сільська територія» та «сільський регіон». Доведено, що, виходячи з особливостей формування регіональної еколого-економічної системи, територія Херсонської області належить до сільського регіону.

Ключові слова: *теоретичний підхід, аграрний сектор, сільська територія, сільський регіон, еколого-економічна система.*

Одним із найважливіших напрямів аграрної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня населення, є забезпечення функціонування та розвитку сільських територій, що передбачає їхнє соціально-економічне зростання, збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, раціональне використання земель та ресурсів, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення його добробуту. Обезлюднення сіл, занепад соціальної та виробничої інфраструктур, зростання бідності та безробіття сільських мешканців є важливою підставою для розроблення сучасної системної аграрної політики сприяння розвитку сільських територій [1].

Проблемам розвитку сільських територій України приділяє увагу багато вітчизняних учених: В.Г. Андрійчук, Б.М. Данилишин, І.В. Гончаренко, І.О. Гончаренко, В.К. Збарський, М.К. Орлатий, О.І. Павлов, І.В. Проко-

па, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишин та ін. Вони напрацювали теоретичні положення, на базі яких можна робити певні узагальнення та продовжувати дослідження. Дослідження цієї проблеми залишається актуальним і потребує безперервного подальшого моніторингу й розроблення відповідних заходів, спрямованих на розвиток села та сільських територій.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичного підходу до формування напрямів сталого розвитку сільських територій за умови надання визначення категорії «сільська територія».

У західній економічній науці застосовується багатокритеріальний підхід до визначення категорії «сільська територія», за яким вона розглядається як:

- простір, де поселення та інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту;
- природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори та пустелі;